

דף שבו ע י

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מספר 357

פרשת כי תצא, תש"ס

שילוח הקן

כי יקרא קן צפור לפניך בדרך בכל עץ או על הארץ אפרחים או ביצים, והאם רבצת על האפרחים או על הביצים, לא תקח האם על הבנים. שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך, למען ייטב לך והארכת ימים. (דב' כב ו-ז)

מעניין ואולי אפילו מוזר שמצוה זו, שלכאורה היא ברורה ומובנת, והמשנה קוראת לה "מצוה קלה שהיא כאיסור"¹, העסיקה רבות את חכמינו ז"ל, החל מתקופת התנאים ואילך. העיון והדיון נסבו לא רק בהיבטים ההלכתיים - כיצד לקיים את המצווה לפרטיה ודקדוקיה,² אלא גם בהיבטים שהם מעבר להלכה - היבטים פילוסופיים ואמוניים. לדוגמא:

1. לפי דעה אחת בתלמוד (חולין קמא, ע"א) מצווה זו היא שהביאה את אלישע בן אבויה לכפירה.

2. ממצווה זו מוכיח ר' יעקב, שאין שכר על מצוות בעולם הזה, אלא רק בעולם הבא (שם, שם).
יותר מכל העסיקה את חכמינו קביעת המשנה (ברכות ה, ג), שאסור לומר שסיבת המצווה של "שילוח הקן" היא, רחמנותו של הקב"ה: "האומר על קן צפור יגיעו רחמך, ועל טוב יזכר שמך, מודים מודים, משתקין אותו". וכן: "האומר יברכוך טובים, הרי זו דרך המינות. על קן צפור יגיעו רחמך ועל טוב יזכר שמך מודים מודים, משתקין אותו" (מגילה ד, ט).

נשאלת השאלה, מה רע בכך שאנו אומרים שהקב"ה מרחם על הבריות, הרי בכל יום אנו חוזרים שלש פעמים על הפסוק "ורחמיו על כל מעשיו" (תה' קמה ט), ואנו שבים ומשננים שהקב"ה הוא א-ל רחום וחנון?!
כבר התלמוד (בר' לג, ע"ב) דן בעניין זה:

בשלמא מודים מודים משתקין אותו - משום דמיחזי (=נראה) כשתי רשויות, ועל טוב יזכר שמך - נמי (=גם) משמע על הטובה ולא על הרעה, ותנן: חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה. אלא, על קן צפור יגיעו רחמך מאי טעמא (מה הטעם)? - פליגי (=חולקים) בה תרי אמוראי במערבא (שני אמוראים בארץ ישראל), רבי יוסי בר אבין ורבי יוסי בר זבידא; חד אמר: מפני שמטיל קנאה במעשה בראשית, וחד אמר: מפני שעושה מדותיו של הקדוש ברוך הוא רחמים, ואינן אלא גזרות. ההוא דנחית קמיה דרבה (=איש אחד ירד [להתפלל] בפני רבה) ואמר: אתה חסת על קן צפור אתה חוס

¹ חולין יב,ה.

² ראה חולין קלט, ע"א וע"ב.

ורחם עלינו. אמר רבה: כמה ידע האי צורבא מרבנן לרצויי למריה (כמה ידע חכם זה לרצות את אדונו) ! - אמר ליה אביי: והא משתקין אותו תנן ! ורבה נמי - לחדודי לאביי הוא דבעי (=גם רבה רצה רק לחדד את אביי).

יש לציין שהתשובות על השאלה, מדוע לא לומר שמצוות שילוח הקן נובעת מרחמיו של הקב"ה, הן של אמוראי ארץ ישראל. ואילו האמורא הבבלי רבה, משבח את בקשתו של אותו חכם, המבקש מהקב"ה לרחם עלינו כפי שריחם על קן הציפור. תשובת הגמרא שרבה רק בחן את אביי נראית דחוקה. קשה לדעת אם אמנם רבה באמת רק בחן את תלמידו אביי, או שהוא אכן חשב שמצוות "שילוח הקן" יש בה ביטוי לרחמיו של הקב"ה, ותשובה זו של הגמרא נוספה בתקופה מאוחרת לרבה, כדי ליישב את הסתירה בין אמירתו לבין המשנה. גם בספרות המדרשים מצויות אמירות, הרואות במצוות שילוח הקן ביטוי לרחמיו של הקב"ה, כגון: דברים רבה (וילנא) פרשה ו ד"ה א כי תצא:

ולמה התינוק נימול לשמונה ימים, שנתן הקב"ה רחמים עליו להמתין לו עד שיהא בו כחו, וכשם שרחמיו של הקב"ה על האדם כך רחמיו על הבהמה. מנין? שנאמר (ויק' כב כז) 'ומיום השמיני והלאה וגו'. ולא עוד אלא שאמר הקב"ה (שם שם כח) 'אתו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד'. וכשם שנתן הקב"ה רחמים על הבהמה כך נתמלא רחמים על העופות, מנין? שנאמר: 'כי יקרא קן צפור לפניך'. תפיסה דומה מצויה במדרש בויקרא רבה (מרגליות) פרשה כז, יא, ד"ה ושור:

אמר ר' ברכיה בשם ר' לוי, כת' 'יודע צדיק נפש בהמתו' (מש' יב י). יודע צדיק, זה הקב"ה, שכת' בתורתו 'לא תקח האם על הבנים' (דב' כב ו). 'ורחמי רשעים אכזרי' (מש' שם), זה סנחריב הרשע, שכת' בו 'אם על בנים רשעה' (הו' י יד). ד"א 'יודע צדיק נפש בהמתו', זה הקב"ה, שכת' בתורתו 'ושור או שה אתו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד'. 'ורחמי רשעים אכזרי', זה המן הרשע, דכתב ביה 'להשמיד להרג ולאבד' וגו' (אס' ג יג).³

מפרשים רבים מתמודדים עם סתירה זו. רש"י שם בברכות (לג, ע"ב) עונה תשובה פשוטה ביותר:

האומר - בתפלתו: על קן צפור יגיעו רחמיך - אנשים שהיו מראים עצמם כמתכוונים להעמיק בלשון תחנונים, ואומרים: רחום וחנון אתה, ועל קן צפור יגיעו רחמיך, שאמרת לשלח את האם, או שאומר: על טוב שאתה עושה לנו יזכר שמך, או שאומר: מודים מודים - משתקין אותו.

כלומר, לפי רש"י אסור רק בתפילה לומר או לבקש מהקב"ה שירחם עלינו כפי שריחם על קן ציפור, אך בהסבר כללי כנראה מותר. לכן אין סתירה בין המשנה לבין המדרשים, כי המשנה מדברת על התפילה ואילו המדרשים דנים בהסברים כלליים. הרמב"ם במורה נבוכים (חלק שלישי פרק מח) כותב:

וכן אסר לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד, להשמר ולהרחיק לשחוט משניהם הבן לעיני האם, כי צער בעלי חיים בזה גדול מאד, אין הפרש בין צער האדם עליו וצער שאר ב"ח, כי אהבת האם ורחמיה על הולד אינו נמשך אחר השכל רק אחר פעל הכח המדמה הנמצא ברוב בעלי חיים כמו שנמצא באדם, והיה זה הדין מיוחד בשור ושה, מפני שהם מותר לנו אכילתם... והם אשר תכיר מהם האם את הולד, וזהו הטעם ג"כ בשלוח הקן, כי הביצים אשר שכבה האם עליהם והאפרוחים הצריכים לאמם על הרוב אינם ראויים לאכילה, וכשישלח האם ותלך לה לא תצטער בראות לקיחת הבנים, ועל הרוב יהיה סבה להניח הכל, כי מה שהיה לוקח ברוב הפעמים אינו ראוי לאכילה, ואם אלו הצערים הנפשיים חסה תורה עליהם בבהמות ובעופות כל שכן בבני אדם, ולא תקשה עלי

³ ראה גם: ויקרא רבה (וילנא כז, יא; פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) ט, יא; תנחומא אמור יג, יג; תנחומא בובר אמור יח, יח, ועוד.

באמרם על קן צפור יגיעו רחמיך וגו', כי הוא לפי אחת משתי הדעות אשר זכרנום, ר"ל דעת מי שחושב שאין טעם לתורה אלא הרצון לבד, ואנחנו נמשכנו אחר הדעת השני.

הרמב"ם אומר שיש שתי דעות: האחת - שאין לתת טעמים למצוות, והשניה - שאפשר ואולי צריך לתת טעמים למצוות. המשנה האוסרת לומר "על קן ציפור יגיעו רחמיך" והסברים של שני האמוראים הארצישראלים על כך, הולכים לפי השיטה הראשונה, שאסור לתת טעמים למצוות. ואילו הרמב"ם נוקט בשיטה השנייה, שיש לתת טעמים למצוות.⁴ ואמנם בפירושו המשנה כותב הרמב"ם:

ענין אמרו על קן ציפור יגיעו רחמיך, הוא שיאמר כשם שחסת על קן ציפור ואמרת לא תקח אם על בנים, כך תחוס עלינו. שהאומר כן משתיקין אותו, לפי שהוא אומר שטעם מצוה זו בגלל רחמי הקב"ה על העוף. ואינו כן, לפי שאילו היה דרך רחמים לא היה מתיר השחיטה כלל, אלא היא מצוה שמעית שאין לה טעם.

כלומר, בפירושו המשנה מפרש הרמב"ם את המשנה כפי שהיא, לפי התנא שאין לתת טעם למצוות, ואילו במורה נבוכים הוא נותן טעם למצוות לפי השיטה השנייה. לפי זה אין גם לשאול על הסתירה בין המשנה ובין המדרשים, שכן המשנה משקפת שיטה אחת, והמדרשים משקפים שיטה שנייה.

הרמב"ן מקבל באופן כללי את דעתו של הרמב"ם. לדעתו, כוונת המשנה היא, שאסור ליחס לקב"ה תכונות אנושיות כגון רחמים, כעס וכד' כטעמים למצוות. אבל כמובן שהקב"ה הטביע במצוותיו את המידות הנכונות והנעלות, ובתוכן גם את מידת הרחמים, כדי שאנו נלמד מהן, נתחנך לאורן, ונטמיען בתוכנו.

יש שראו במשנה: "האומר על קן צפור יגיעו רחמיך... משתקין אותו" אחד מבטויי המאבק של חז"ל בדעות הנוצריות.⁵

בגלל הצנזורה (החיצונית והפנימית) שמחקה ושינתה בספרים כל מה שקשור בישו, בנוצרים ובגויים,⁶ כוונת המשנה אינה גלויה ונראית לעין, אך נשארו כמה סימנים המעידים על כך, שמשנה זו נשנתה כמאבק בדעות הנוצריות שתפסו עמדה בתוך העם לאחר החורבן, כגון:

1. התחלת המשנה במגילה (ד, ט) היא: "האומר יברוך טובים הרי זו דרך המינות. האומר על קן ציפור...". במסכת ברכות חסר המשפט הראשון בגרסת הדפוס,⁷ אך הוא נמצא בגרסת הרי"ף והרא"ש. וכן בתלמוד (ברכות לד, ע"א) נמצאת הגרסה בסוגריים.⁸ כידוע, בדר"כ כוונת המונח "מינים" היא - נוצרים.

2. בירושלמי ברכות (פ"ה ה"ג, [ט ע"ג]) כתוב: "על קן ציפור הגיעו רחמיך ועל אותו האיש לא הגיעו רחמיך". בביטוי "אותו האיש" הכוונה בד"כ לישו. אפשר לכן להניח, ש"האומר יברוך טובים" - הרי זו דרך המינות, הכוונה לדרך הנוצרים שמתבססת, כידוע, על שיתוף רשויות. גם "מודים מודים" נראה כשתי רשויות לכן משתקין אותו. בענין קן ציפור ראו הנוצרים קשר בין האם לבן - "שלח תשלח את האם, ואת הבנים תקח לך למען ייטב לך והארכת ימים". לכן האומר על קן צפור יגיעו רחמיך ועל טוב יזכר שמך מודים מודים, משתקין אותו...

⁴ ראה: **מורה נבוכים**, חלק שלישי פרק כו ופרק לא.

⁵ ישנן דוגמאות רבות למאבק של חז"ל בדעות הנוצריות, כגון: הוספת ברכת המינים בתפילת העמידה (ראה ברכות כח, ע"ב ודיון בסוגיה זו אצל: יחזקאל לוגר, **תפילת העמידה לחול לפי הגניזה הקהירית**, דיסרטציה, אוניברסיטת בר אילן, תשנ"ב. דוגמא נוספת למאבק זה היא, הסרת עשרת הדברות מ"קריאת שמע", ראה ברכות יב, ע"א ופירושו רש"י שם, וכן ראה גם במחזור ויטרי, סימן טז.

⁶ כל מה שקשור בישו ובנוצרים, נמחק כליל בדרך כלל. כל מקום שהיה כתוב 'גוי' או 'גוים' שונה לעכ"ם או לכותי או אפילו לצדוקים.

⁷ אמנם לאחר "האומר על קן ציפור", אך זו כמובן טעות המדפיס. וראה שם הערת מסורת הש"ס.

⁸ פעמים רבות שובשו הגרסאות בגלל הצנזורה. וראה בגרסת הרא"ש בספרים שלנו, שכתוב במקום 'מינים' - 'צדוקים'.

בארץ ישראל, בתקופת המשנה (ביבנה) כשהמאבק נגד דעות נוצריות היה בשיאו, קבעו שאין לומר "יגיעו רחמיך" וכד'. ולכן אמוראי א"י שחייו בתקופה בה הדת הנוצרית הייתה לדת המדינה, מקבלים ומסבירים את עמדת המשנה. ואילו בבבל שלא היו נוצרים, יכול היה רבה לשבח את החכם שהתפלל: "אתה חסת על קן צפור, אתה חוס ורחם עלינו". הנוצרים טענו גם, שחורבן ביהמ"ק והמצב הירוד של היהודים, באו כעונש על אי אמונה בישו, שכן שכר ועונש מקבלים בעולם הזה, וההוכחה היא ממצווה זו של שילוח הקן: "למען יטב לך והארכת ימים". לכן מוכיח ר' יעקב (אמורא א"י⁹) מפסוק זה דווקא ששכר המצוות הוא רק בעולם הבא. גם הדעה המובאת בתלמוד, שמצווה זו הביאה את אלישע בן אבויה לכפירה, מוכיחה שמצווה זו והשכר המובטח בצידה עמדו במרכז הויכוח בין כתות שונות בתקופות אלו, וזו גם הסיבה להתעסקות הרבה של חכמינו במצווה זו.

ד"ר אפריים יצחקי
המחלקה לתלמוד

⁹ ראה ח' אלבק, מבוא לתלמודים, בערכו.